

ПСИХОСОЦІАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОТРОЦТВА ЯК ПІДСУМОК РОБОТИ ФОКУС-ГРУП

Анжеліка ШАМНЕ

Copyright © 2014

Постановка проблеми. На зламах епох трансформації культурної та економічної систем, інституційні та ціннісно-нормативні зміни у культурі відбуваються дуже швидко. Їх радикалізм все частіше змушує дослідників згадувати феномен *онтологічної акселерації*, описаний Джорджем Келлі (Kelly, 1969): людина не залишається незмінною, вона змінюється, причому швидше, ніж психологи встигають модифікувати свої теорії і підходи. У результаті теорії описують учорашню людину, а сьогоднішня виявляється за межами розуміння. В історичній психології ця думка втілюється в осягненні того, що люди різних епох – це різні особи. Інакше кажучи, людство еволюціонує, а всі ми є результати і передумови психоісторичного процесу. Людина як складова культури своїм життям і самодійсненням задає рух потоку культури і сама у цьому потоці розвивається і змінюється (М.С. Гусельцева).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У гуманітарних науках укріплюється думка, що інформаційно-техногенна детермінація людського життя поступово призводить до еволюції соціокультурного буття та *природи людини, до трансформації її сутності*. Психологи і соціологи все частіше звертаються до проблеми змін у психології людей (Г.М. Андреева, О.Г. Асмолов, Б.С. Брагусь, Е.В. Галажинський, А.С. Зубенко, В.О. Ільїн, Т.Д. Марцинковська, І.М. Протиборська, В.Є. Семенов, Л.Г. Сокурянська, Е.В. Сайко, Н.М. Толстих, В.І. Пищик, О.В. Яремчук та ін.) і навіть говорять про формування “нового типу людини” (Н.В. Попкова, В.І. Долгова). Серед її нових характеристик називають втрату фізіологічної та психічної стійкості, спеціалізацію у професійній сфері, індивідуалізацію і згасання колективістських почуттів, плюралізацію світогляду (Н.В. Попкова), нестабільність, індивідуалістичні цінності, дискурсивну ге-

терогенність, зміни ментальності, незалежність уявлень про своє Я (В.І. Пищик, В.Є. Семенов, А.В. Фурман), прагнення та готовність до самореалізації (самоздійснення), прояви персональної ідентичності як самоделювання (Е.В. Галажинський, Л.А. Коростильова та ін.), психологічну акультурацію (В.І. Долгова) тощо. Підкреслюється збільшення суб’єктивного впливу людини на процес еволюції, підсилення значення людської індивідуальності, зростання ролі суб’єктивного фактору в реалізації особистістю своїх сутнісних (трансцендентних, позанормативних, нададаптивних) сил.

Зазначені тенденції трансформації сутності людини пов’язані, безумовно, з появою нового покоління молоді, становлення якого відбувається на фоні докорінних суспільно-цивілізаційних зрушень, зокрема, в умовах зміни способів впливу соціального на розвиток особистості, модернізації традиційних механізмів соціальної ідентифікації та форм її становлення. Через вікові особливості підлітки і юнаки (отроцтво в цілому як вікова та соціальна група) найбільш гостро реагують на еволюцію соціокультурного буття, набуваючи поступово нових якісних характеристик своєї самості.

Останнім часом ця думка знаходить емпіричне підтвердження у психологічних, педагогічних, культурологічних та соціологічних дослідженнях (Т.Д. Марцинковська, Л.О. Регуш, Л.Г. Сокурянська, Д.І. Фельдштейн, С.Б. Цимбаленко та ін.), в яких все частіше підкреслюється, що в умовах постсоціалізму сформувалося нове покоління підлітків та юнаків, яке називають по-різному: “перше інтернет-покоління”, “глобальні діти”, “цифрове покоління”, “цифрова нація” (“digital nation”), “мережове покоління” (“net generation”), “медіа-покоління”, “медіа-активне покоління” (У. Гассер, Ю.О. Годик, І.В. Жи-

лавська, Д. Полфрі, У. Штраус, Н. Хоув, С.Б. Цимбаленко та ін.), “соціокультурно перше покоління, здатне до нестандартної біографії” (Л.Г. Сокурянська, 2007), покоління “next” (В. І. Долгова), “ехо-покоління” (“покоління Y, Z”), якому “притаманні цінності відразу декількох поколінь” (див. наприклад [8]) тощо. Соціологічний портрет “цифрового покоління” утворюють такі якості, як “тотальна” креативність, інноваційність (демократичність), інформованість, багатозадачність, а також проблемні зони – інформаційна переважаність, інтернет-залежність, контакти із зловмисниками і доступ до “небезпечного” контенту (прояви агресії, заклики до насильства, порнографія тощо) [7].

Отже, є сенс ставити питання про соціально-історичну та психосоціальну зумовленість появи *нового типу отроцтва* на початку ХХІ століття [див. 6]. Крізь формат такого погляду **актуальним** видається накопичення нових наукових фактів та формування загальної картини його *психологічних характеристик*, яка має бути емпіричною основою для аналізу потенційних можливостей та проблем дорослішання кожного конкретного підлітка. На жаль, сутність розвитку у підлітково-юнацькому віці залишається проблемою, яка, за справедливим зауваженням М.Ю. Кондратьєва, “характерна практично для усіх концепцій вікового розвитку, що описують, як повинна *в ідеалі* розвиватися деяка абстрактна дитина, а не як *насправді розвивається* реальна дитина за конкретних умов” [3, с. 70]. Такий “ідеальний” розвиток, який не завжди зустрічається в реальності, наявний, наприклад, у теоретичній моделі Д. І. Фельдштейна (1985).

Наближення до психологічного портрету *реального* підлітка пов’язано з пошуком і використанням надійних та валідних методів його дослідження. Як відомо, накопичення емпіричних даних у психології здійснюється переважно шляхом діагностичних обстежень (методи тестування та анкетування). Їх використання має свої переваги та недоліки, однак очевидно є, по-перше, обмеженість (іноді – неможливість) використання опитувальників для вивчення багатьох сутнісних (поведінкових, феноменологічних) характеристик підлітків. І, по-друге, очевидно є доцільність поширення емпіричних даних шляхом використання даних спостережень, інтерв’ю, експертних оцінок тих дорослих, які взаємодіють із сучасними підлітками (вчителі, класні керівники, батьки).

Для вирішення поставлених у нашому дослідженні завдань нами був обраний **метод фокус-груп** (англ. – *focus group interviews*), який можна коротко визначити як групове напівстандартизоване інтерв’ю, що проходить у формі серій групових дискусій, в ході яких учасників “фокусують” на питаннях, що цікавлять дослідника, задля отримання від них суб’єктивної інформації [1; 2]. Як справедливо відмічають Н.М. Богомолова і Т.В. Фоломєєва, фокус-групи мають високий ступінь валідності, адже люди максимально ширі, відкриті і діляться тими поглядами, які неможливо отримати іншими методами [1, с. 68]. Учасниками фокус-груп у нашому пошукуванні були педагоги (одночасно – класні керівники) як суб’єкти взаємодії і тривалих виховних (хоча не завжди цілеспрямованих) спостережень за підлітками.

Мета дослідження полягала у визначенні якісно нових психосоціальних характеристик сучасного отроцтва (на прикладі учнів 6–11 класів середніх загальноосвітніх закладів віком від 12 до 18 років) на основі узагальнення результатів роботи фокус-груп педагогів (класних керівників) і в контексті порівняльного аналізу психологічних особливостей когорти підлітків 70–80-х років минулого століття та сучасного покоління підлітків початку ХХІ ст. У такий спосіб було зіставлено два покоління (вікові когорти) підлітків. Окремо зазначимо, що у психологічно-предметному плані названі *групи поколінь* досі залишаються на периферії дослідницької практики [4]. Проблема поколінь досліджувалася переважно у межах тематики соціалізації особистості (Ю.В. Клочко, 2002; І.С. Кош, 1998; Н.А. Логінова, 1978; Г.В. Папаян, 1981; Г.Л. Смирнов, 1980; О.В. Толстих, 2000 та ін.) та взаємовпливу різних поколінь у соціологічних дослідженнях (А.І. Афанасьєва, 1973; Л.Н. Коган, 1974; Ю.А. Левада, Т. Шанін, 2005 та ін.). Більшість досліджень психології поколінь базуються на порівняльному аналізі результатів опитування людей різного віку як представників різних поколінь. Так, наприклад, останнім часом, Н.М. Толстих порівнювала цінності та цілі двох поколінь сучасних росіян – московських підлітків (16–17 років) та їхніх батьків (від 37 до 49 років) [5], В.І. Пищик, на прикладі представників радянського, перехідного та пострадянського поколінь, проаналізувала процес трансформації ментальності росіян [4].

Наш методичний прийом був принципово іншим: 1) порівнювалися два покоління *одного*

віку, тобто дві вікові когорти (cohort); когортний аналіз мав нівелювати класичні ефекти віку (вікові закономірності) та акцентувати увагу на ефектах часу, які спричиняються широким соціально-культурним історичним контекстом; 2) обстежуваними були не самі представники підліткового віку, а вчителі, які фактично діяли як експерти; 3) основним інструментом діагностування були не опитувальники, а метод фокус-груп.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні брали участь вчителі різних типів середніх загальноосвітніх закладів Кривого Рогу (школи, ліцеї, гімназії, інтернати). Склад учасників груп носив репрезентативний характер і був стандартизований за основними соціально-демографічними характеристиками – статтю, віком і досвідом роботи. Експериментування здійснювалося протягом 2012/2013 навчального року під час роботи курсів підвищення кваліфікації вчителів, психолого-педагогічних та методичних семінарів у педагогічних колективах. Організація роботи фокус-груп зреалізовувала відповідні принципи, норми, параметри [1; 2]. Всього в дослідженні було проведено 14 фокус-груп, у яких сукупно взяли участь 245 учителів у віці від 26 до 59 років. Кожна група отримувала проблемне завдання: на основі порівняльного аналізу особливостей когорти підлітків 70–80-х років минулого століття та сучасного покоління підлітків виділити основні тенденції – позитивні та негативні – психологічних змін цієї вікової групи.

Мета роботи фокус-груп, таким чином, полягала у виявленні характеру та змісту психосоціальних змін отроцтва як вікової та соціальної групи в контексті культурних і соціоекономічних трансформацій в Україні. Перед вчителями фактично було поставлено завдання “пов’язати” відмінності у поведінкових та особистісних характеристиках підлітків двох поколінь із суспільно-історичними змінами у світі та країні. Для більшості з них запропоноване завдання виявилось проблемним, вимагало ретроспективного аналізу, актуалізації та узагальнення власного педагогічного досвіду, у тому числі й урахування “більшої чи меншої кількості фактів виховання, пережитих вихователем..., та думок, виведених з досвіду” (К.Д.Ушинський).

Педагогічний досвід, як відомо, є унікальним джерелом розвитку педагогічної, але

меншою мірою психологічної науки. Метод узагальнення результатів спостережень учителів та їхнього досвіду взаємодії з дітьми мало використовується у віковій психології, адже існують ускладнення, пов’язані, по-перше, з організаційними та змістовними моментами збору цієї інформації і, по-друге, із своєрідністю його використання для перевірки істинності теорій, концепцій, прогнозів у психології. В нашому пошукуванні педагогічний досвід був емпіричним індикатором конкретизації припущення про психосоціальну специфічність нового покоління молоді – отроцтва початку ХХІ століття. Першочергово нас цікавив досвід учителів віком 35–55 років, які, по-перше, працювали як з підлітками 70–80-х років, так і з сучасними підлітками (мовиться про факт безпосереднього порівняння); по-друге, могли зіставляти когорту своїх ровесників у підлітковому віці з сучасними підлітками (тобто здійснювати автобіографічне порівняння). Відтак вони були спроможні використовувати особистий досвід комунікації з підлітками у різних ситуаціях та мікросоціумах – сім’ї, професійній діяльності, повсякденному спілкуванні тощо.

Вербалізація вчителями в умовах групового обговорення власних поглядів об’єктивно сприяла організації “внутрішнього діалогу”, проясненню сенсу власних установок, очікувань і критеріїв оцінки сучасних підлітків, педагогічним “інсайтам”, актуалізації ціннісно-сміслових ставлень, активізації та структуруванню сукупності рефлексивних, перцептивних, креативних та інших характеристик педагогічного досвіду. Завдяки цьому спроба *екстраспекції* їхнього погляду на сучасних підлітків в умовах роботи фокус-груп виявилася методично ефективною, дозволила їм визначити рівень знання та розуміння сьогочасного підлітка як “іншого” порівняно з попереднім поколінням, усвідомити та створити у своїй уяві модель сучасного отроцтва – *конструктивну* в своїй основі, що охоплює не лише заперечення, “велику відмову”, а й позитивну програму його розвитку.

Після обговорення у міні-групах учасники фіксували результати у звіті, який був основою подальшої групової дискусії. Їхні відповіді оброблялися методом функціонально-сміслового аналізу усних висловлювань, методом контент-аналізу групових письмових звітів та за допомогою стандартної процедури семантичного аналізу. В результаті класифікації змісту

відповідей та відповідно до їх значень і характеру (позитивні – негативні) нами був сформований перелік категорій з прикладами їх змісту (одиниць аналізу) і частоти їх згадування у відсотках від загального обсягу озвучених характеристик (див. далі **табл. 1, 2, 3**).

Якісний та кількісний аналізи результатів роботи фокус-груп. Зміст відповідей учителів та аргументовано виділених категорій склали переважно психосоціальні характеристики (соціально-рольові, соціально-перцептивні, ціннісно-сміслові, суб'єктні особливості, особистісні та комунікативні якості, навички, уміння, установки тощо). Але були відповіді, які відображали не психологічні характеристики, а зміни суспільного фону зростання сучасних підлітків (умовна група відповідей “зовнішні умови”). Очевидно, що вчителями усвідомлюється їх значення як чинника становлення нинішнього типу отроцтва. Так, *сприятливими зовнішніми умовами* розвитку вони називали доступність вищої освіти, дистанційного навчання, переваги принципів Болонської системи, варіативність у виборі спеціальностей та форм навчання, можливість подорожувати світом, стажування за кордоном, спілкування із представниками різних культур, широкі ресурси технічного прогресу, більш високі матеріальні можливості батьків, розширення горизонтів (реальних та віртуальних) пошуку, самовираження і реалізації себе (різноманітність субкультур, гуртків, фестивалів, конкурсів, спортивних змагань тощо), деідеологізацію суспільства, довільну регламентованість поведінки громадян, їхнього світогляду і вільного часу.

Серед *несприятливих зовнішніх умов* розвитку наявні відсутність у суспільстві позитивних ідеалів, авторитетів і прикладів наслідування, зменшення участі батьків у вихованні та нестача батьківської уваги, неконтрольований потік інформації, збільшення негативного впливу мас-медіа, “вулиці”, ускладнення соціалізації (соціальна незахищеність, низький матеріальний рівень лівової частки українських родин), дефіцит позитивного впливу інститутів соціалізації (сім'ї, освітньо-виховних закладів, закладів культури, засобів масової інформації).

В результаті статистичного аналізу відповідей учасників (584 позитивних і 480 негативних характеристик) було виокремлено 14 категорій, які узагальнюють власне *психологічні характеристики* як предмет дослідження: сім ключових категорій позитивного

спрямування (**табл. 1**) і сім – негативного (**табл. 2**).

Серед переліку якісно нових *позитивних* характеристик сучасного підлітка порівняно з підлітками 70–80 років найбільшу вагомість мають категорії “психосоціальна активність” (19 % від загального обсягу відповідей учителів) та “сила Я” (17 %), у яких простежується притаманні сучасному отроцтву суб'єктність, прагнення до самовираження, самоствердження, самореалізації, самоосвіти, до власного пошуку розв'язання комунікативних, ціннісно-сміслових, навчальних та інших різнопланових задач, автономія (відсутність сліпого наслідування і поклоніння авторитетам, критичність мислення тощо) та особистісно-суб'єктний ресурс, який забезпечує ці процеси (самодостатність, самовпевненість, відсутність комплексів, розкутість, самостійність, оптимізм тощо). Перелік цих характеристик вказує на те, що в онтологічному плані має місце зростаюча мінливість соціального світу, котра закономірно посилює суб'єктний вектор сучасного отроцтва, який перетворюється на дієвий елемент процесу конструювання соціальної реальності.

Більшість підлітків, на думку вчителів, зорієнтовані сьогодні на критерії, які традиційно розглядалися як індивідуалістичні: пошук шляхів самореалізації, прагнення до благополуччя, самостійність поглядів, отримання від життя “свого”. Отроцтво початку ХХІ століття характеризується педагогами як більш індивідуалізоване у плані соціальної спрямованості, для нього більше притаманні нетипові (порівняно з 70–80-ми роками) мотиваційні утворення. Якщо підліток 70-х і 80-х років усвідомлював себе передусім як частину суспільства та ставив інтереси колективу (групи) вище власних, то для сучасного підлітка головною цінністю є він сам, і тому в мотивації спілкування, учіння та будь-якої іншої діяльності на першому місці перебувають орієнтація на себе, прагнення до самоствердження і самореалізації, тобто той тип соціального характеру, який Д. Рісмен назвав “орієнтований-на-себе”.

Значущими в оцінках учителів є соціально-психологічні характеристики підлітків, які дозволяють їм ефективно реалізовувати соціальну взаємодію (категорія “соціально-психологічна компетентність” – 16 %). З однієї сторони, вони, на наш погляд, зумовлені загальною специфікою підліткового віку та його провідною діяльністю (спілкування), з іншої

Таблиця 1

Зміст категорій якісно нових позитивних характеристик сучасного отроцтва (порівняно з підлітками 70-80 років ХХ ст.)

Категорії	Приклади висловлювань категорії (одиниці змісту)
Психо-соціальна активність	Прагнення (здатність) до самовираження, самоствердження, самореалізації, самоосвіти. Відсутність сліпого наслідування, поклоніння авторитетам, беззаперечного підпорядкування. Здатність вільно висловлювати свої думки та обстоювати свою правоту, відсутність страху критики, критичність мислення. Активна позиція в оволодінні знаннями, проектуванні (моделюванні) майбутнього, наполегливість, цілеспрямованість (спроможність до чіткої реалізації дій для досягнення цілей), активна життєва позиція, ініціативність, соціальна сміливість
Сила Я	Самодостатність, самовпевненість, відсутність комплексів, любов до себе, розкутість, самостійність, індивідуалізм, орієнтація на себе, оптимізм
Соціально-психологічна компетентність	Комунікабельність, комунікативні навички (вміння домовлятися, вести діалог, здійснювати самопрезентацію тощо), відкритість, відвертість, природність, розкутість у спілкуванні, вміння встановлювати зв'язки з людьми будь – якого віку, широта контактів, здатність отримувати бажане через вплив на близьке оточення, гостре відчуття справедливості, активна позиція у спілкуванні, лідерські якості та прагнення до лідерства, харизматичність
Прагматизм, адаптивність	Прагматизм, «комерційна свідомість», вибіркове ставлення до знань, орієнтація на вузьку спеціалізацію, раціональність у виборі інтересів, занять, навчальних предметів, практицизм, активність у пошуку джерел прибутку (заробіток грошей), схильність до практицизму у виокремленні потрібного від «зайвого»; легкість адаптації (притосування) до умов навколишнього середовища (швидкість адаптування, гнучкість), мобільність (здатність до швидкого переключення з однієї діяльності на іншу), стійкість до стресів, легкість схоплення нового та орієнтації в нових обставинах
Ерудованість, інформованість, креативність	Вміння працювати з інформацією, широкий доступ до інформації як досвіду поколінь, високий рівень інтелектуального розвитку, здатність шукати та обробляти великий обсяг інформації, швидкість її обробки, інформованість останніми досягненнями науки, техніки, сексуальна обізнаність, вибіркове сприйняття інформації (рандомне), різносторонність інтелектуальних інтересів; креативність, уміння швидко генерувати ідеї; нестереотипне мислення, можливість реалізації креативних здібностей, високі творчі здібності
Аполітичність та свобода вибору	Аполітичність, деідеологізованість; прийняття ідей демократії, демократичних цінностей, свободи слова, віросповідання та вільного вибору власної позиції; знання своїх прав, загальне підвищення рівня культури (у тому числі правової), плюралізм, альтернативність світоглядних переконань, реформаторські, прогресивні погляди
Володіння інформаційними технологіями	Високий рівень володіння новими технологіями, мобільність, швидкість опанування нового (технічних новинок, інформаційних технологій, програмного забезпечення), сприйнятливості до опанування новими інформаційними технологіями, знання та володіння комп'ютерними технологіями з дитинства (айпад, айфон, електронні книжки), швидкість формування нових навичок у цій сфері, віртуальна субкультура як засіб самовираження

– свідчать про нові тенденції у формованні вікових особливостей: прагнення до комунікативної ініціативи-лідерства, підсилення здатності осмислено впливати на соціальне (у тому числі сімейне) оточення, отримувати бажане (переважно маніпулятивно) відповідно

до власних цілей, презентувати себе, ініціювати процеси різнохарактерної комунікації та взаємодії з представниками інших аут-груп як носіїв сутнісно різних цінностей, пріоритетів, можливостей, обирати адаптаційні та інші тактики нерегламентованого соціального кон-

тактування в умовах інтернет-простору і соціальних мереж. Відтак сучасний підліток є значно більш активним, порівняно з ровесниками 70–80-х років ХХ ст., *суб'єктом організації власного соціокультурного середовища розвитку*, більш активно “соціалізує людей” (Д.Б. Ельконін, Л.А. Венгер, Д. Віннікот), котрі його оточують, намагаючись цим сконструювати зручний і приємний для себе світ.

Нові характеристики свідомості (категорія “аполітичність та свобода вибору” – 11 %) вказують на те, що нове покоління підлітків, з одного боку, є аполітичним, деідеологізованим, з іншого – є носієм нових демократичних цінностей (свободи слова, віросповідання, вільного вибору власної позиції) та прогресивних світоглядних переконань. Воно має значну свободу у виборі ідентичності, пов'язану з відсутністю ідеологічного тиску, з низьким рівнем контролю дорослими (батьками) правил та норм поведінки, поглядів, проведення вільного часу, догляду за зовнішністю.

Категорії “ерудованість, інформованість, креативність” (14 %), “володіння інформаційними та інтернет-технологіями” (9 %) відображають характерну для нового “цифрового покоління” систему якісно нових навичок і когнітивних характеристик: вміння шукати та обробляти великий обсяг інформації, швидкість опанування інформаційних технологій і формування нових навичок у цій сфері, спроможність швидко генерувати ідеї, нестереотипне, інноваційне, креативне мислення. Вчителі усвідомлюють роль у психосоціальному розвитку сучасних підлітків опанування та використання комп'ютерних технологій, нових носіїв інформації (USB, Flash-пам'ять), каналів та форм комунікації (інтернет-сайти, технології Wi-Fi, WiMAX, Bluetooth), засобів цифрового світу (планшети, смартфони, плеєри, гаджети тощо) тощо. Як вказує В.П. Зінченко (2002), “надлишок знарядь, інструментів, засобів – це поза сумнівом, додаткове джерело свободи людини, котра розвивається...”, тому знаряддя, що надає культура, творять особистість, яка одночасно творить культуру.

Великий потік інформації стимулює інтелектуальний, афективний та психосоціальний розвиток отроцтва. Тому змінюється загальний тип мислення нового покоління, яке все більш стає кліповим, анотаційним, тобто таким, що сприймає інформацію, яка є стислою, емкою

за формою та змістом, практико зорієнтованою, функціональною. Помітним для вчителів є розвиток прагматизму у ставленні до навчання та стосунків, посилення вибіркового відношення до знань, орієнтація підлітків на вузьку спеціалізацію, раціональність у виборі інтересів, занять, навчальних предметів, схильність до практичного виокремлення потрібного (корисного) від “зайвого” (не пов'язаного безпосередньо з метою), поява “комерційної свідомості”, гнучкість, толерантність до невизначеності, легкість пристосування до змін соціального мікро- та макросередовища (категорія “прагматизм, адаптивність” – 14 %).

В цілому у *симптомокомплексі позитивних характеристик* особистість сучасного підлітка постає як змінювана, динамічна система, яка постійно конструює свій внутрішній світ і світ власної соціальної взаємодії, прагне вийти “за межі” свого індивідуального Я. Чітко вираженими є підсилення суб'єктності, особистісної автономії, прагнення до самореалізації, активний пошук засобів творчого самовираження, самостійність, орієнтація на індивідуалістичні цінності, зниження рівня конформізму, зменшення масштабів соціальних ідентифікацій, нівелювання сфери морально-етичних відносин, прагматична спрямованість, ініціативність. Усе це підтверджує дані соціально-психологічних досліджень останніх років, у яких нове покоління прагне виявити свою індивідуальність, не сприймає традиційних цінностей-норм і зреалізовує у всіх сферах життя основний принцип ринкових відносин: “головне – ініціатива, завзятість і пошук нового” (В.О. Яремчук).

Із певною мірою деталізації цей висновок став результатом роботи всіх фокус-груп. Як слушно узагальнила одна з учасниць, без виховання духовності ми матимемо покоління “монстрів” – кар'єристів, прагматиків та індивідуалістів. З цього приводу, є сенс згадати, що індивідуалізм, який зіграв важливу роль у формуванні сучасного західного суспільства, сьогодні вже виявив свою вичерпаність, тому його подальший розвиток переростає в егоїзм і самозакоханість (Ф. Хайек), призводить до нігілізму та морального релятивізму (Ю.М. Афанасьєв), характерних для сучасної цивілізаційної кризи.

Проблема справді актуальна, адже серед семи тематичних категорій, що відображають нові *негативні характеристики* сучасного

Таблиця 2

Зміст категорій якісно нових негативних характеристик сучасного отроцтва (порівняно з підлітками 70-80 років ХХ ст.)

Категорії	Приклади
Адикції; ранній сексуальний досвід на тлі слабкого здоров'я	Збільшення обсягу та ролі віртуального спілкування порівняно з безпосереднім, натомість комп'ютерна, ігрова, інтернет-залежність (чати, соціальні мережі, веб-сайти); віртуальність особистості; раннє дозалучення до азартних ігор; перевантаження інформацією, неконтрольований доступ до негативної інформації; сексуальна розкутість, ранній сексуальний розвиток; ненормативна лексика, широке розповсюдження шкідливих звичок – тютюнопаління, вживання алкоголю; ослаблене (слабке) здоров'я, низький імунітет, незадовільний фізичний стан.
Бездуховність, негативні ціннісні трансформації	Культ грошей та матеріальних цінностей, перевага останніх над духовними; меркантильність, споживацький спосіб життя, знецінення духовності та моральних вартостей, відсутність колективістських почуттів, зневажливе ставлення до норм моралі, поверхове ставлення до життя, розбещеність, уседозволеність, інтолерантність; бажання покинути країну, відсутність ідеалів та патріотизму
Емоційна неврівноваженість	Емоційна вразливість, нестійкість, нестриманість, психічна невірноваженість, гіперактивність, імпульсивність, імпульсивна емоційність, образливість, тривожність, схильність до суїцидальних проявів, непосидючість, неухважність
Негативні психосоціальні якості	Невихованість, нігілізм, цинізм, розв'язність, низький рівень культури поведінки; грубість, байдужість, жорстокість, агресивність, егоїстичність, егоцентризм, безпідставна самовпевненість, категоричність, завищена самооцінка, впертість, лінощі, оцінка навколишніх за зовнішніми (статусними, матеріальними) ознаками
Пасивність та інфантильність	Особистісна незрілість, інфантильність, відсутність власних життєвих цілей та переконань, пасивність у навчанні та житті, прагнення до «легкого» життя без обов'язків, безвідповідальність, відсутність мотивації саморозвитку, невпевненість у майбутньому, безініціативність, залежність від референтної групи (легка піддатливість впливу)
Низька мотивація учіння	Небажання вчитися, низька внутрішня мотивація навчання, зневага до знань, зниження їх значущості, цінності і якості; небажання читати літературу, недостатній час та обсяг читання, обмежений словниковий запас; споживацьке і зневажливе ставлення до знань
Зміни у стосунках з дорослими (батьками, вчителями)	Втрата авторитету батьків, неповага до дорослих (вчителів, рідних), відсутність субординації у стосунках зі старшими; схильність маніпулювати близькими (батьками); конфлікти, непорозуміння з дорослими

отроцтва (*табл. 2*) на першому місці (20 % від загальної кількості відповідей) знаходиться категорія “бездуховність, негативні ціннісні трансформації”. Її зміст відображає притаманні сучасному отроцтву моральний і духовний нігілізм, культ грошей і матеріальних цінностей, меркантильність, споживацький спосіб життя, знецінення моральних цінностей (совісті, доброти, чесності) та зневажливе ставлення до норм моралі, розбещеність, уседозволеність, інтолерантність, відсутність

позитивних ідеалів, патріотизму. Вчителі пов'язують ці деформації з такими соціальними чинниками, як варіативність нових способів розуміння і витлумачення життя, права і моралі, розширення можливостей (і спокус) соціального повсякдення, які припускають відносність та плюралізм, девальвацію духовних цінностей і норм попередніх поколінь, що ускладнює їх передачу підліткам.

На другому місці за обсягом обстежуваних перебуває категорія “негативні психосоціальні

якості” (13%), змістом якої є комплекс характеристик сучасних підлітків, які відображають переважно низькокультурне ставлення до інших людей (невихованість, цинізм, жорстокість, грубість, байдужість, агресивність, егоїстичність, зайва розкутість, безпідставна самовпевненість, завищена самооцінка, впертість, невміння слухати інших, відсутність толерантності, категоричність тощо).

Ці психосоціальні характеристики доповнює зміст категорії “пасивність та інфантильність” (9%). Зокрема, мовиться про такі якості сучасних підлітків, як безвідповідальність, безініціативність, відсутність життєвих цілей, ускладнення у виборі життєвого шляху, пасивність у навчанні та повсякденні, відсутність бажання працювати над собою, невпевненість у майбутньому, схильність до негативного впливу зовні, інфантильність, бажання мати багато, не докладаючи зусиль, відстоювання своїх прав без визнання обов’язків тощо. Отож сучасного підлітка, порівняно із його ровесником 70–80-х років, характеризує зневага до знань, зниження їх значущості, цінності і якості, низька мотивація учіння, відсутність інтересу до технічних наук, значно менша зацікавленість літературою, небажання читати й обмежений словниковий запас, споживацьке ставлення до знань (категорія “низька мотивація учіння” – 13%).

В категорії “емоційна неврівноваженість” (15 % відповідей), на наше переконання, втілені традиційні емоційно-поведінкові проблеми підліткового віку, ймовірно, підсилені специфікою соціально-цивілізаційного (кризового) стану суспільства. Вчителі, однак, вважають, що емоційні проблеми є примітною особливістю підлітка сучасного часу, що відрізняють його від підлітків 70–80-х років. Це – образ значно більш імпульсивного, емоційно нестриманого, неухважного підлітка з нестійкою психікою та низьким контролем над емоціями; він вразливий, образливий, тривожний, замкнений, схильний до суїциду, його стосунки з батьками, вчителями та дорослими тенденційно характеризуються зменшенням субординації, більшою розкутістю, неповагою до них, нігілістичним ставленням до досвіду старших поколінь, зниженням значущості особистості педагога та авторитету батьків, зменшенням впливу дорослих (сім’ї), схильністю маніпулювати близькими (рідними) (категорія “зміни у стосунках з дорослим...” – 8%).

Окреслені тенденції, перш за все спричинені вертикальними та горизонтальними трансфор-

маціями міжпоколінних взаємодій, відсутністю єдиних інформаційних полів для дорослих і підлітків (Т.Д. Марцинковська, З. Бауман, М. Грановеттер та ін.), нівелюванням міжпоколінної спадкоємності на фоні підсилення внутрішньо поколінного запозичення (передусім елементів субкультур західних країн) (В.О. Яремчук), втратою дорослими функції основного носія цінностей, взірців поведінки і соціальних норм. Підлітки мають доступ до абсолютно різних (переважно відмінних від батьківських) зразків поведінки, привласнюють цінності та соціальні норми не тільки у безпосередніх контактах з світом дорослих, а й у межах вільної інформації, що надходить з екранів телевізора, інтернет-сторінок, каналів мас-медіа, веб-сайтів, молодіжних журналів тощо.

Крім того, дорослий світ став більш близьким, відкритим і доступним: з однієї сторони, є можливість заробітку грошей, наявна більша доступність раніше забороненого (у тому числі й інформації різного типу), більша демократичність стосунків з дорослими, з іншої – батьки починають наслідувати дітей (наприклад, освоювати їхній стиль одягу, жаргон, слухати обрану ними музику), а підліткове бачення світу стає все більш універсальним (згадаємо хоча б феномен “дорослих дітей”, так званих “кидалтів” та “синдром Пітера Пена”). До речі, під час роботи фокус-груп у вчителів не було зафіксовано негативної тенденції оцінювати поведінку сучасних підлітків з позиції міжпоколінного (міжгенераційного) конфлікту та керуватися принципом “ми у їх віці були кращі, вони – гірші”.

Категорія “адикції, ранній сексуальний досвід на тлі слабкого здоров’я” охоплює три відносно самостійних компоненти (відповідно 11%, 6%, 5%, в цілому – 22 %), що презентують важливі психосоціальні зміни у соціальній ситуації розвитку сучасного отроцтва. По-перше, це розповсюдження адиктивних форм поведінки (фармакологічних та субстанціональних залежностей): комп’ютерної, ігрової (включаючи комп’ютерні ігри), алкогольної, тютюнової, сексуальної, суїцидальної. Сучасне отроцтво, за оцінками вчителів, усе більше характеризує занурення в інтернет-простір (інтернет-залежність), зростання часу віртуального спілкування у соціальних мережах порівняно з безпосереднім, міжособистісним спілкуванням, виявляє негативний вплив віртуальної субкультури, масове розповсюдження шкідливих звичок (паління, пивний алкоголізм) і ненормативної лексики. По-

Таблиця 3

Зміст опозиційних категорій (у % від загального обсягу інформації)

Категорії позитивного спрямування	%	Категорії негативного спрямування	%
Психосоціальна активність	19	Пасивність та інфантильність	9
Прагматизм, адаптивність	14	Бездуховність, негативні ціннісні трансформації	20
Сила Я	17	Емоційна неврівноваженість	15
Соціально-психологічна компетентність	16	Негативні психосоціальні якості	13
Ерудованість, інформованість, креативність	14	Низька мотивація учіння	13
Володіння інформаційними технологіями	9	Адикції, ранній сексуальний досвід на тлі слабого здоров'я	22
Аполітичність і свобода вибору	11	Зміни у стосунках з дорослим (батьками, вчителями)	8

друге, це сексуальна акселерація та розкутість, більш ранній початок статевого життя і, по-третє, – слабе здоров'я (понижений імунітет, нестача рухової активності, незадовільний фізичний стан).

Загалом *симптомокомплекс негативних характеристик* сучасних підлітків показує, що вони (порівняно з 70–80-ми роками ХХ ст.) є більш соціально пасивними та інфантильними. Підсилення характерних для підліткової кризи прагнень до емансипації, незалежності, дорослості, конфліктності стосунків з дорослими (як і схильності до девіантних, а тим більш деліквентних учинків) у більшості фокус-груп не виявлено. При цьому зафіксовано факт *небажання* самостійності, тенденцію до безтурботного комфортного існування, нівелювання духовно-моральних прагнень на тлі переваги матеріального над духовним, відсутність ідеалів, зразків для наслідування, героїв і норм, егоцентризм, відсутність життєвих цілей, мотивації саморозвитку, небажання вчитися, пошук шляхів відходу від реальності (різноманітні адикції), дискодантність у поведінці, що в цілому відображає інфантильність, незрілість особистісно-емоційної сфери та психологічну невідповідність до переходу в дорослий стан.

Уважний і допитливий читач мабуть помітив дивну суперечливість відповідей учителів (і, відповідно, виділених на їх основі категорій) щодо змісту позитивних та негативних змін сучасного отроцтва. Порівняльний аналіз змісту категорій показав, що більшість з них є альтернативними, опозиційними за психосоціальним змістом (*табл. 3*).

У першій опозиції категорій, з одного боку, зафіксовано характерну для сучасного от-

роцтва життєву активність, суб'єктність, автономність, прагнення до самовираження, самоствердження, самореалізації (категорія “психосоціальна активність”), з іншого – екстернальність, відсутність мотивації саморозвитку, особистісну незрілість, інфантильність, відсутність життєвих цілей, соціальну пасивність, прагнення до “легкого” життя без обов'язків, безвідповідальність, залежність, схильність до впливу зовні (категорія “пасивність та інфантильність”). У другій опозиції, як позитивну тенденцію виділено раціональний (прагматичний) підхід підлітка у виборі інтересів, знань, занять, навчальних предметів, стосунків, адаптованість, гнучкість у змінюваних соціальних умовах (категорія “прагматизм, адаптивність”), і водночас характерний для нього культ матеріальних цінностей, духовний нігілізм, меркантильність, споживацький спосіб життя тощо (категорія “бездуховність...”). Наразі й самодостатність, самовпевненість, розкутість, оптимізм, егоцентризм, індивідуалізм (категорія “сила Я”) мають зворотну сторону у вигляді емоційної нестійкості, психічної неврівноваженості, імпульсивності, тривожності (категорія “емоційна неврівноваженість”). Комунікабельність, інтерактивна компетентність, лідерські здібності, активна позиція у спілкуванні (категорія “соціально-психологічна компетентність”) протистоять безпідставній самовпевненості, невихованості, нігілізму, цинізму, розв'язності, низькому рівню культури поведінки, байдужості до навколишніх, жорстокості, впертості (категорія “негативні психосоціальні якості”).

Одночасно як мінус та плюс можна інтерпретувати фактично протилежні за змістом категорії “володіння інформаційними техно-

логіями” та “адикції...” (особливо – комп’ютерна, ігрова, інтернет-залежність, перевантаження інформацією), а також зміст категорій “ерудованість, інформованість, креативність” та “низька мотивація учіння”. Аполітичність, можливість свободи вибору ідентичності та відсутність ідеологічного тиску (категорія “аполітичність...”) протистоять зменшенню впливу та авторитету батьків, учителів, знівелюванню субординації та більшій розкнутості у стосунках з ними (категорія “зміни у стосунках з дорослими...”).

Вочевидь отриманий результат можна пояснити віковими закономірностями розвитку, оскільки у цей період відбувається становлення самосвідомості підлітка (Д.І. Фельдштейн, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Т.В. Рябова, І.І. Чеснокова та ін.), яке супроводжується психосоціальною суперечливістю. Причому зміст опозиційних пар категорій дійсно можна інтерпретувати в контексті суперечностей і причинно-наслідкових залежностей: емоційна невірноваженість та нестійка самооцінка призводять до демонстрації самодостатності та самовпевненості; комунікативна компетентність спричиняє безпідставну самовпевненість, розв’язність, упертість; прагматизм формує культ матеріальних цінностей і споживацький спосіб життя; інформованість знижує мотивацію навчання; оволодіння інформаційними технологіями пов’язане з виникненням адикцій; деідеологізація та збільшення ролі демократичних форм виховання лімітує вплив дорослих тощо.

Однак таке пояснення має свої обмеження та видається спрощеним, адже, по-перше, причинно-наслідкові залежності – це лише один з типів детермінації; по-друге, збільшення значущості самоспричинення (ролі внутрішніх умов, зокрема, Я-концепції, індивідуального досвіду тощо) у період отрочтва призводить до зростання варіативності, пластичності, індивідуалізації розвитку (його змісту, темпів, структури). Тому слушно говорити тільки про *орієнтовні вікові критерії* (параметри) нормативності та про закономірності дорослішання з вираженими *індивідуальними варіаціями*. До того ж суб’єктивне розуміння нормативності процесу дорослішання в умовах суспільних трансформацій набуває автономного статусу і перестає співпадати із “передзаданою нормою” у зв’язку і різкими змінами ціннісних орієнтацій, вартісно-нормативних приписів, світоглядних настанов і загальної спрямованості особистості.

Тому опозиційність виділених характеристик є підстави інтерпретувати іншим чином: як гносеологічний результат діалектично “множинного бачення” образу сучасного підлітка дорослим (учителем) і як онтологію буття – реального існування різних шляхів (типів, стратегій) життєвого самоздійснення у період отрочтва. У цьому контексті період дорослішання треба розглядати як *складову “типового для кожної особистості, цілісного, єдиного протягом усього часу життя, способу розвитку”*, який може мати як прогресивний, так і регресивний характер, може здійснюватися гармонійно чи суперечливо, бути інтенсивним або екстенсивним, більш індивідуалізованим або типовим (К.О. Абульханова – І.І. Славська). Сукупність виявлених позитивних і негативних характеристик доречно з цієї позиції інтерпретувати як *альтернативність способів психосоціального розвитку* в період дорослішання у сучасному соціумі. Ця варіативність *розвитку* – підтвердження того, що підліток є різним як у плані багатоманіття індивідуально-психологічних особливостей, так і в розрізі сутнісних відмінностей основних системотвірних принципів, на яких постає його дорослішання.

Виявлені *симптомокомплекси позитивних-негативних характеристик* сучасного підлітка – це водночас наявність широкого континууму шляхів дорослішання, себто надзвичайно панорамної картини різних варіантів нормативного розвитку як сукупності характеристик самосвідомості, ціннісно-мотиваційних настанов, його ставлення до себе, світу та інших. Феномен “альтернативного бачення” отрочтва очима вчителів дозволяє *умовно диференціювати* крайні варіанти цього континууму як продуктивний/непродуктивний *психотипи дорослішання*:

1) підлітки *першого типу* успішно реалізують свій особистісний потенціал, адаптовані до соціальних та вікових змін, мають високий для свого віку рівень суб’єктної активності, цілеспрямовані, автономні, самовпевнені, егоцентричні, прагматичні, ерудовані, інформовані, компетентні у володінні сучасними інформаційними технологіями, гнучкі при реалізації власних цінностей у поведінці, прагнуть самостійно приймати рішення, мають стійку Я-концепцію, здатні до лідерства, спрямовані на досягнення, кар’єрне зростання і престижність, орієнтовані на себе, прагматично налаштовані в побудові життєвих перспектив, гнучкі при реалізації власних цінностей у по-

ведінці, соціально лабільні, готові до зреалізування різних (у тому числі маніпулятивних) способів взаємодії та впливу у відмінних соціальних групах і ситуаціях;

2) підлітки *другого типу* переживають ускладнення соціально-психологічної адаптації, емоційну неврівноваженість, невіру у себе, вони конформні, залежні, мають знижену суб'єкту активність, нестачу соціальної лабільності та соціального контролю; для них характерні проблеми самовизначення, дифузна ідентичність, схильність до ілюзорно-компенсаторного способу вирішення особистих проблем (адикції), ранній сексуальний досвід, культ матеріальних цінностей, споживацький спосіб життя, духовний нігілізм, переважання мотивів власного благополуччя над суспільними мотивами, прагнення задовольняти передусім особисті інтереси, низький рівень культури поведінки, байдужість до навколишніх, екстернальний локус контролю, відсутність мотивації саморозвитку і прагнення реалізувати свій особистий потенціал, тенденції особистісного маргіналізму, відсутність духовно-моральних орієнтацій у складі життєвих перспектив.

Попри зрозумілу абстрактність та умовність цієї типології, припускаємо, що сукупність цих характеристик презентує *тенденції* різних моделей (патернів) дорослішання, різноспрямованого ціннісного позиціонування і функціонування отроцтва у сучасному українському соціумі.

ВИСНОВКИ

1. Виявлений перелік психосоціальних характеристик сучасного отроцтва відображає перехідний стан суспільства, що зберігається останні десятиліття. Отроцтво як найбільш чутлива до суспільних змін вікова і соціальна група є тим "лакмусовим папірцем", який відображає комплекс позитивних/негативних тенденцій у трансформації форм суспільної та індивідуальної свідомості, виявляється "психологічним індикатором" еволюції соціокультурного буття особистості в українському повсякденні.

2. Відповідей, пов'язаних із змінами у класичних типологічних особливостях підліткового віку (генеза почуття дорослості, підліткове прагнення до емансипації, ознаки підліткової кризи тощо), не було зафіксовано, що імпліцитно вказує на їх незалежність від

змінюваних суспільних умов. Але, порівняно з 70–80-ми роками ХХ століття, деякі усталені вікові характеристики отроцтва набули дещо іншого (іноді – акцентованого) вигляду (скажімо, характерна для підлітків емоційна неврівноваженість досягає рівня загрози суїциду, прагнення до самоствердження і спілкування з однолітками набуває якісно нових форм).

3. Виявлено *психосоціальні* характеристики, які найбільш чутливі до соціальних змін (ціннісні орієнтації, світоглядні настанови, суб'єктні та комунікативні характеристики, стосунки з однолітками і дорослими, соціальні навички тощо). Саме за цими ознаками наява "прірва" між психосоціальними особливостями двох різночасових груп – підлітками 70–80-х років і сучасним отроцтвом; тому саме ці особливості підтверджують феномен "*психосоціальної акселерації*", а відтак і з'яву *нового типу отроцтва* на зорі ХХІ століття.

4. Узагальнення матеріалів роботи фокус-груп виявило феномен "множинного бачення" (гносеологічний аспект) та *альтернативності шляхів* дорослішання (онтологічний аспект) як базової особливості сучасного отроцтва в умовах соціальних змін. Різноманітність шляхів дорослішання втілюється у індивідуальній варіативності соціально-психологічного змісту, напрямків і механізмів особистісного розвитку, які розташовані між крайніми полюсами континууму "продуктивний / непродуктивний типи дорослішання". Варіативно-типологічний підхід, зреалізований на основі цих уявлень, сприяє виявленню варіантів проблемного розвитку та основних тенденцій дезадаптації сучасних підлітків у просторі культури, дозволяє прогнозувати їхній розвиток, організувати диференційовану психопрофілактичну роботу з ними.

5. Узагальнення здобутого досвіду в умовах роботи фокус-груп дозволило педагогам сформулювати цілісне (переважно позитивне, конструктивне) розуміння сучасного підлітка як суб'єкта життєдіяльності – активного, змінюваного, зануреного в множинні комунікації, відкритого до нового досвіду, здатного діяти в автономному режимі, спрямованого на самоздійснення, готового до самореалізації у інтерперсональних та інтраперсональних стосунках і до сприйняття творчості як способу людського буття. При цьому сукупність виявлених негативних характеристик (підсилення індивідуалізму, кар'єрних, престижно-праг-

матичних, ринкових орієнтацій, нівелювання духовних цінностей і сфери морально-етичних стосунків, нігілізм) вказує на те, що життєва активність, цілеспрямованість, творчість та інші найважливіші характеристики *суб'єктності* пов'язані як із життєствердженням, так і з агресією, руйнуванням. Життя саме по собі не є гуманним чи негуманним, таким його робить людина як *особистість*, котра діє залежно від вироблених нею життєвих цінностей і наповнює повсякдення духовністю (гуманністю) або бездуховністю особистих цілей, мотивів, смислів. Це вкотре підтверджує, що багато залежить від того, як реально (а не тільки декларовано) співвідносяться і реалізуються цілі освіти (розвиток *суб'єктності* та *особистості*, навчання і виховання) та як вони враховують потужні й швидкі зміни масової психології кожного нового покоління.

6. Побічний результат роботи фокус-груп полягав в усвідомленні того, що ранне умовне входження у світ дорослих, прискорений загальний психосоціальний розвиток (*психосоціальна акселерація*) і закриті для підлітка можливості особисто значущих шляхів соціалізації неминуче породжують протиріччя процесу дорослішання та призводять до того, що у культурології назване “голод ініціації” – нестачу у сучасному суспільстві тих механізмів, які в традиційному забезпечували органічність “зміни соціальної якості”, тобто переходу в дорослу вікову групу і набуття статусу “дорослого”. Це спричиняє “квазісоціалізацію”, тобто ініціацію підлітків без традиційної участі дорослих (зокрема, у мережі інтернет). І причиною тут є сучасна “цивілізаційна хвороба” – надмірний “прогресизм”, відмова від використання досвіду традиційних технологій соціалізації молоді (вчинкових ініціацій, ґрунтованих на ритуально-обрядових механізмах соціокультурної комунікації), що забезпечують органічну спадкоємність поколінь.

7. Практично всі групи вчителів в процесі дискусій приходили до усвідомлення того, що отроцтво є не лише колективним суб'єктом освітнього процесу, а учасником культурно-історичної дії, детермінантою ціннісно-нормативних змін у суспільному повсякденні. Підростаюче покоління з випередженням починає жити і діяти як активний суб'єкт колективного інтелекту. Як “сегмент” соціальних систем, воно перетворює соціальні ролі, генерує соціокультурні варіації, за посередництвом різнопланового соціокультурного

варіювання “намацує” і закріплює нові функціональні можливості людства (зокрема, пропонує відмінні від загальноприйнятих погляди, норми, установки, цінності, уявлення) і дуже часто у зв'язку з цим стикається з соціальним нерозумінням, неприйняттям та засудженням. Стосовно багатьох сфер життя (щонайперше, нових технологічних надбань людства, проблем глобалізації, акультурації тощо), підлітки ставлять питання та проблеми, які вимагають постійного осмислення дорослими і значною мірою визначають напрямки та зміст майстерної педагогічної діяльності.

1. Богомолова Н. Н. Фокус-групи как метод социально-психологического исследования / Н. Н. Богомолова, Т. В. Фоломеева. – М.: Магистр, 1997. – 80 с.

2. Грачева И. Г. Фокус-групповая дискуссия: проблема повышения эффективности [Электронный ресурс] / И. Г. Грачева // Проблемы социальной психологии личности. – Изд. Саратовского ун-та, 2008/ Режим доступа: http://psyjournals.ru/sgu_socialpsy/issue/30323_full.shtml.

3. Кондратьев М. Ю. Типологические особенности психосоциального развития подростков / М. Ю. Кондратьев // Вопросы психологии. – 1997. – № 3. – С. 69–78.

4. Пищик В. И. Поколения: социально-психологический анализ ментальности / В. И. Пищик // Социальная психология и общество. – 2011. – № 2. – С. 80–88.

5. Толстых Н. Н. Подростки и их родители: что ценят и чего хотят сегодня? / Н. Н. Толстых // Психологическая наука и образование. – 2012. – № 4. – С. 70–78.

6. Шамне А. В. Психоісторичний аналіз культурно-психологічної феноменології сучасного типу отроцтва / А. В. Шамне // Актуальні проблеми психології. Збірник наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Психологія навчання, генетична, медична психологія / За ред. Максименка С. Д. – К., 2012. – Т. 10, Вип. 23. – С. 728–738.

7. Palfrey J. Born Digital. Understanding the first generation of digital natives / J. Palfrey, U. Gasser. – New York, 2008. – P. 7.

8. Howe N. Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069 / N. Howe, W. Strauss. – New York: Perennial, 1991. – 541.

АНОТАЦІЯ

Шамне Анжеліка Володимирівна.

Психосоціальні характеристики отроцтва як підсумок роботи фокус-груп.

У статті поданий якісний аналіз і проведена кількісна обробка результатів роботи фокус-груп учителів, які в умовах групової дискусії порівнювали психологічні особливості когорти підлітків 70-80-х років ХХ століття та сучасного покоління підлітків (у контексті культурних та соціально-економічних трансформацій в Україні). У підсумку виділено та описано сім категорій позитивних характеристик сучасного отроцтва (“психосоціальна активність”, “прагматизм, адаптивність”, “соціально-психологічна компетентність”, “ерудованість, інформованість, креативність” та ін.) і сім – негативних (“бездуховність, негативні ціннісні трансформації”, “пасивність та інфантильність”,

“емоційна неврівноваженість”, “негативні психосоціальні якості”, “адикції...” і т. ін.). Суперечливість симптомокомплексів позитивних і негативних характеристик інтерпретована як феномен “множинного бачення” та альтернативності (типології) психосоціального розвитку в період отрочества. Визначені набори орієнтовних психологічних ознак продуктивного та непродуктивного типів дорослішання.

Ключові слова: отрочество початку ХХІ століття, підлітковий вік (12–18 років), метод фокус-груп, педагогічний досвід, контент-аналіз, психологія покоління, когорта, психосоціальні характеристики, альтернативність дорослішання.

АННОТАЦІЯ

Шамне Анжеліка Владимировна.

Психосоціальні характеристики отрочества як итог роботи фокус-груп.

В статті представлено якісний аналіз і проведена кількісна обробка результатів роботи фокус-груп учителів, которые в условиях групповой дискуссии сравнивали психологические особенности когорты подростков 70–80-х годов XX века и современного поколения подростков (в контексте культурных и социально-экономических трансформаций в Украине). В итоге выделены и описаны семь категорий положительных характеристик современного отрочества (“психосоциальная активность”, “прагматизм, адаптивность”, “социально-психологическая компетентность”, “эрудированность, информированность, креативность” и др.) и семь – отрицательных (“бездуховность, негативные ценностные трансформации”, “пассивность и инфантильность”, “эмоциональная неуравновешенность”, “негативные психосоциальные качества”, “адикции...” и пр.). Противоречивость симптомокомплексов положительных и отрицательных характеристик интерпретирована как феномен “множественного видения” и альтернативности (типологии) психосоциального развития в период отрочества. Определены наборы

ориентировочных психологических признаков продуктивного и непродуктивного типов взросления.

Ключевые слова: отрочество начала ХХІ века, подростковый возраст (12–18 лет), метод фокус-груп, педагогический опыт, контент-анализ, психология поколения, когорта, психосоциальные характеристики, альтернативность взросления.

ANNOTATION

Shamne Anzhelika.

Psycho-Social Characteristics of Boyhood as a Result of Work of Focus-Groups.

The article is illustrated with the qualitative and quantitative analysis of the results of the focus groups' research conveyed by teachers. Throughout a group discussion the teachers were comparing psychological peculiarities of the teenagers' cohort of 70-80th of the XX cent. and the contemporary adolescents' generation. A content analysis and generalization of the teachers' responses made it possible to distinguish and describe 7 categories of the positive characteristics of the contemporary adolescence (“Psychosocial activity”, “Pragmatism. Adaptiveness”, “Psychosocial competence”, “Erudition, awareness, creativity”, etc.) as well as 7 categories of the negative features (“Earthliness, negative evaluative transformations”, “Passiveness and childishness”, “Emotional instability”, “Negative psychosocial qualities”, “Addictions...”, etc.). The contradiction between the symptom groups of positive and negative characteristics is interpreted by the author as a phenomenon of “the multiple vision” and the alternativeness (typology) of the adolescence's psychosocial development. Approximate characteristics of the efficient and non-efficient types of maturing have been defined.

Key words: the adolescence of the XXI cent., teenage age (12–18 years), focus-group's method, pedagogical experience, content-analysis, generation's psychology, cohort, psychosocial characteristics, alternativeness of the maturing.

Надійшла до редакції 27.09.2013.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Степенькіна П. Я.
Корсунські дороги Шевченка /
П. Я. Степенькіна. — Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2013. — 224 с.

У книзі вперше в українській історіографії досліджено дороги Тараса Григоровича Шевченка Корсунщиною 1827–29, 1845 та 1859 років. Подані короткі історичні довідки населених пунктів, через котрі пролягали дороги Шевченка. Названі імена близьких, друзів та знайомих Тараса Григоровича, яких поєднала корсунська земля.

До книги вміщені листи Т.Г. Шевченка до В.Г. Шевченка та листи Б.Г. Шевченка і Ф.Г. Лебединцева до Т.Г. Шевченка.

Розрахована на широке коло читачів.